

dr hab. Dorota Kubacka-Jasiecka, prof. KAAFMM
Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych
KAAFMM, Kraków

Recenzja rozprawy doktorskiej **mgr Zbigniewa Małysza** (nr albumu D-3415)

Wartość eksplanacyjna strukturalnych elementów osobowości w określaniu różnych form tendencji agresywnych.

Promotorzy pracy: dr hab. Henryk Gasiul, prof. UKSW i dr Włodzimierz Strus

Recenzent: dr hab. Dorota Kubacka-Jasiecka, prof. KAAFMM

Rozprawa doktorska mgr Zbigniewa Małysza stanowi próbę empirycznego opisu zależności między względnie nowym, kołowym ujęciem struktury osobowości rozumianej w perspektywie cech wyższego rzędu – zwanych metacechami osobowości (bazujących na modelu Costy i McCrae – „Wielka Piątka” – PMO) a różnymi formami tendencji agresywnych.

Opierając się na teoretycznym Kołowym Modelu Metacech Osobowości – KMMO W.Strusa i współautorów (z 2014 roku) uwzględniono wymiary zróżnicowanych form tendencji agresywnych ujętych w zmodyfikowanym modelu teoretycznym nazwanym Kołowym Modelem Uwarunkowań Form Tendencji Agresywnych – tzw. KMUFTA. Model wykorzystuje rozmaite ujęcia teoretyczne zjawiska agresji (samoagresji) oraz odwołujące się do nich znane w psychologii narzędzia jej pomiaru.

Obszerna praca doktorska Z. Małysza licząca 404 strony jest pracą empiryczną, zmierzającą do weryfikacji zależności postulowanych w modelu teoretycznym KMUFTA. Wprowadzająca w problematykę pracy część teoretyczna pracy składa się z trzech obszernych rozdziałów, z których dwa zostały poświęcone bardzo szczegółowemu zrelacjonowaniu

psychologicznego piśmiennictwa agresji, również współczesnego, trzeci – problematyce osobowości w teorii cech, szczególnie koncepcji i modeli cech wyższego rzędu, tzw. metacech. Autor charakteryzuje pokrótce oparte na tych koncepcjach kwestionariusze osobowości, ich funkcjonowanie, jak również użyteczność, zwłaszcza w odniesieniu do badań agresywności oraz jej rozmaitych postaci i form. I tak omawia szczegółowo pięcioczynnikowy model osobowości Costy i McCrae oraz oparty na nim kwestionariusz tzw. Wielka Piątka oraz teorię i oparty na niej Inwentarz Agresji A. Bussa, M. Perry'ego

Oceniając wysoko dwa pierwsze rozdziały (liczące około 100 stron) poświęcone analizie piśmiennictwa agresji (około 700 pozycji, również w dużej liczbie anglojęzycznego) należy odnotować ich bardzo szczegółowy, wręcz drobiazgowy charakter, natomiast niewielką konkluzywność oraz brak ujęcia syntetycznego, a także podsumowania stanowiącego punkt wyjścia dla planowanych badań, stawianych hipotez, czy późniejszych analiz empirycznych.

W rozdziale trzecim zatytułowanym: „Osobowość w ujęciu cechowym a agresja i agresywność” (dalsze 50 stron) pojawiają się wyrażenia budzące wątpliwości związane z ich językową poprawnością: „ujęcia cechowe”, „nurt cechowy”, „modele cechowe” itp. Oprócz ogólnego wprowadzenia w tematykę osobowości autor omawia w nim szczegółowo teoretyczne koncepcje osobowości oparte na pojęciu cechy, głównie model osobowości P. Costy Jr i McCrae jako podstawy modeli alternatywnych na drodze poszukiwania: a) ogólnych wymiarów – metacechy Alfa i Beta, b) ogólnego, nadrzędnego czynnika osobowości GFP, c) przede wszystkim **nowej ogólnej struktury cech osobowości, bardziej aplikowalnych, pozwalających na jej lepszy opis** (do tego ostatniego celu chciałabym powrócić pod koniec recenzji).

Szczególne miejsce w rozważaniach autora pracy zajmuje opis i charakterystyka Kołowego Modelu Metacech Osobowości Włodzimierza Strusa, Jana Ciecucha i Tomasza Rowińskiego odnoszącego się do najwyższego i najbardziej ogólnego poziomu organizacji struktury dwu cech osobowości zwanych „Wielką Dwójką”. Zdaniem doktoranta „zapewnia on możliwości analityczne i interpretacyjne w zakresie psychologii osobowości, a ponadto ... pozwala na dokonywanie równoczesnych analiz na poziomie cech ... jak i typów ludzkich” (s. 129); dalej autor cytuje H. Gasiulę, model: „może stać się pomostem łączącym poziom dyspozycji z poziomem charakterystycznych adaptacji.” (H. Gasiul 2020, s. 184-185). Opis KMMO – został zilustrowany rysunkowym schematem czterech dwubiegunowych metacech: Alfa (Stabilność), Beta (Plastyczność), Delta (Powściągliwość), Gamma (Integracja);

dotadnie bieguny – oznaczają wymiary pożądane społecznie, przy czym nie mają one struktury hierarchicznej, lecz kołową (rdzeń oraz kombinacje elementów biegunów sąsiadujących). Metacechy dopełniają się opisując całość funkcjonowania psychicznego i zachowania ludzi; dają możliwości przewidywania zachowania i integrowania z innymi procesami psychospołecznymi.

Tę część rozważań autora należy uznać za interesującą; na uznanie zasługuje zwłaszcza przegląd piśmiennictwa interpretującego wyniki badań dotyczących relacji między czynnikami neurotyczności i ugodowości a agresywnością i antyspolecznością, nosi ona znamiona krytycznego, a zarazem wnikliwego ujęcia problemu. Pozwoliło to doktorantowi na przygotowanie autorskiego modelu teoretycznego relacji między KMMO a różnymi formami tendencji agresywnych oraz autoagresywnych (ilustrowanego schematem rysunkowym 6 str. 147) nazwanego Kołowym Modelem Uwarunkowań Form Tendencji Agresywnych - KMUF TA. Szczegółowy opis modelu poprzedza dotychczasowa analiza wyników badań empirycznych, jak również przedstawienie metodologii badań własnych autora. Osobiście wolałabym, aby przedstawienie modelu wraz z jego założeniami, jako autorskiej koncepcji doktoranta znalazło się we wprowadzeniu do części empirycznej rozprawy, co zaakcentowałoby zasadniczą problematykę pracy zmierzającą do weryfikacji modelu.

Przechodząc do oceny drugiej - empirycznej części pracy, podsumowującej wyniki badań należy wziąć pod uwagę przedstawiony przez jej autora cel pracy:

- empiryczna weryfikacja modelu KMUF TA (relacje KMMO a różnymi formami agresywności),
- analizę korelacji między narzędziami badania agresji i agresywności,
- zaadoptowanie do warunków polskich konstruktów agresji reaktywnej i proaktywnej w ujęciu Rainego i innych (2006), wraz z narzędziem pomiaru.

Oprócz ogólnych pytań badawczych, doktorant stawia też hipotezy, sformułowane operacyjnie – wyrażone w formie oczekiwanych zależności statystycznych. Niestety, de facto brakuje ich uzasadnienia – doktorant nie wyjaśnia, dlaczego zostały uwzględnione te, a nie inne formy tendencji agresywnych (zachowań agresywnych? agresywności?). Zgodnie ze specyfiką modeli kołowych przewidywano również występowanie oddziaływania tzw. współzmienności sąsiadujących ze sobą biegunów modelu.

Do weryfikacji hipotez zastosowano następujące narzędzia badań:

- Kwestionariusz Agresji Buss-Perry
- Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji IPSA
- Kwestionariusz Agresji Reaktywnej – Proaktywnej (RPQ-A)

- Inwentarz osobowości Neo-FFI=PMO Casty, McCrae
- Kwestionariusz osobowości CPM-SF Strusa, Ciecucha, Rowińskiego
- Kwestionariusz Aprobata Społecznej (KAS) celem weryfikacji i uwiarygodnienia otrzymanych wyników.

Uzyskane wyniki badań zostały statystycznie obliczone, tabelaryzowane, część jest z nich przedstawiono w Aneksie pracy. Do Aneksu powinien być autor moim zdaniem, przesunąć również inne tabele – rzetelności zastosowanych kwestionariuszy: tabele nr 3, 4, 5 i 13 oraz tabele interkorelacji poszczególnych skal nr 6, 7, 8, 9 i 11, 12, 14, a także zestawienia, szczegółowych danych socjodemograficznych – tabele nr 18, 19, pozostawiając dane sumaryczne. Nadmiar szczegółowych danych komplikuje przekaz utrudniając czytelnikowi percepcję tekstu.

Badania przeprowadzono zbiorowo, do dalszych analiz wyselekcjonowano 867 osób, kobiet i mężczyzn mniej więcej po około 50% grupy. Ostatecznie do analiz porównawczych wytypowano cztery podgrupy: 1) maturzystów i studentów, 2) pracujących dorosłych, 3) maturzystów i studentów mundurowych, 4) więźniów; grupy nie do końca pozostają zgodne z pierwotnymi ambitnymi zamierzeniami autora; dobór badanych celowo – losowy, nie jest oczywiście reprezentatywny dla polskiej populacji. Przy opisie warunków przeprowadzania badań (zbiorowe, anonimowe) brakuje danych dotyczących sposobu przeprowadzania badań na więźniach, co ma niebagatelne znaczenie dla oceny wiarygodności uzyskanych wyników. Zastosowanie Kwestionariusza KAS, jako testu wiarygodności wyników (rodzaj klucza kłamstwa) wydaje się dyskusyjne; dążenie do aprobaty społecznej zdaniem autora pracy może ingerować w poziom ujawnianej w kwestionariuszach agresywności nie tylko poprzez ich tendencyjne zaniżanie (co zdaje się przyjął autor), ale niekiedy także ich zawyżanie, co jednak jako hipotetyczne pozostaje poza kontrolą.

Podrozdział 1 rozdziału V przedstawia standardowe statystyki opisowe Kwestionariuszy Metacech oraz Aprobata Społecznej; podrozdział 2 dotyczy poziomu różnych form tendencji agresywnych – należy jedynie żałować, że w komentarzu autor nie uwzględnił poziomu średniej wyników poszczególnych zmiennych, co pozwoliłoby oprócz koniecznych do dalszych obliczeń skośności i kurtozy, również na ocenę poziomu zmiennej (oczywiście z uwzględnieniem wielkości odchylenia standardowego). Tych danych brakuje w interpretacji wszystkich uzyskanych wyników - poprzestanie na zależnościach sugerowanych przez wyniki procedur statystycznych z pominięciem poziomu poszczególnych zmiennych ogranicza możliwości wszechstronnej interpretacji psychologicznej (np. tekst ze str. 203

„maturzyści i studenci mundurowi są bardziej agresywni fizycznie niż maturzyści i studenci zwykli...”; „bardziej”, „wyższy poziom” nie określa natomiast na jakim poziomie są otrzymane wyniki intensywności agresji.

Obliczenia statystyczne wykonano uwzględniając charakterystyki rozkładu danych przy pomocy statystyk H. Kruskalla-Wallisa, U Manna-Whitney'a (różnice międzygrupowe) oraz współczynników korelacji (jakich, nazwa?) oraz analizy wielozmiennej.

Dane weryfikujące kolejne zależności, zarówno interkorelacje skal skal, jak hipotetyczne zależności zamieszczono w wielu szczegółowych tabelach ilustrując je graficznie. Wielka ilość szczegółowych danych liczbowych (zarówno tabelaryzowanych jak i przedstawianych opisowo) zdecydowanie nie ułatwia odbioru tekstu. Przyczynia się do tego również nadmiar używanych skrótów, w miejsce pełnych nazw zmiennych.

Zabrakło przynajmniej podsumowań syntetyzujących i uogólniających tezy odnoszące się do hipotetycznego modelu KMUFTA. Nawet jeżeli takie próby z rzadka napotykamy, to toną one w powodzi, istotnych dla koncepcji autora kwestii, ale utrudniających percepcję głównej idei tekstu.

Interesujące wyniki przyniosła analiza wielozmiennej struktury osobowości w modelu KMMO – wyniki zasadniczo odtworzyły, a więc zweryfikowały pozytywnie hipotetycznie przyjętą strukturę. Podobnie wielowymiarowe skalowanie zależności między KMMO a formami agresji potwierdziło w ogólnych zarysach zadowalające dopasowanie modelu do większości uzyskanych w badaniu danych. Dużą pomocą dla odbioru i zrozumienia tych licznych zależności służą zamieszczone schematy rysunkowe. Grupą odbiegającą od oczekiwań okazała się grupa więźniów; prawdopodobna patologia zachowań agresywnych wyróżniająca tę grupę wymagałaby odmiennych procedur badania i analiz.

W rozdziale zatytułowanym „Dyskusja wyników badań własnych” autor pracy przedstawił argumenty za trafnością modelu teoretycznego KMUFTA, argumenty przeciw jego trafności (podważające hipotetyczne przewidywania) oraz osiągnięcia własne – nazwane „odkryciami”. W zasadzie te dane, które potwierdzają model oraz nowo ujawniane zależności („odkrycia”) to wnioski pracy. Nie jest zrozumiałe, dlaczego tak właśnie zatytułowanego rozdziału zabrakło. Wnioski rozprawy to przecież sformułowanie jej koronnego osiągnięcia, wysiłku badawczego i winny być wyodrębnione oraz wypunktowane, ponadto zilustrowane ryciną uwzględniającą zmodyfikowany w świetle wniosków z badania Model Kołowy KMUFTA. Zabrakło również tzw. wniosków praktycznych; można by o tym nie wspominać (nie zawsze jest to koniecznością), gdyby doktorant na wstępie pracy nie wprowadził wątku „użyteczności” zarówno budowania modeli metacech, przewagi modeli kołowych nad

innymi, jak i korzyści z budowy modelu KMUFTA – dotyczącego uwarunkowań agresji w świetle kołowego modelu metacech. Niestety nie znajdujemy ustosunkowania się autora do tej, wyjątkowo istotnej kwestii – po co budować modele metacech, i na czym polega ich użyteczność? Argumenty podnoszące „upraszczanie” modeli funkcjonowania osobowości – tracą swoją nośność w świetle wyróżniania biegunów czterech podstawowych metacech i rozporządzania finalnie aż ośmioma wymiarami, pomijając obszary graniczne wpisane w strukturę kołową. Należy naprawdę żałować, że autor nie ukazuje konkluzywnie korzyści, choćby na przykładach, posługiwania się modelem KMUFTA w badaniach agresji, w porównaniu z tradycyjnymi modelami.

Ostatnie dwa podrozdziały pracy zostały poświęcone ograniczeniom przeprowadzonych badań oraz uwagom i sugestiom, które winny zostać uwzględnione w przyszłych, dalszych badaniach tej problematyki. Zarówno podjęcie tych wątków, jak i związane z nimi rozważania należy w pełni docenić.

Spróbujmy na koniec dokonać podsumowania przedstawionych wyżej kwestii uwzględniając zarówno walory, jak i niedociągnięcia recenzowanej rozprawy doktorskiej mgr Zbigniewa Małysza.

Podsumowując, uwzględniając całość rozprawy wysoko oceniam:

- szczegółowy i wnikliwy charakter rozważań teoretycznych opartych na imponującym ilościowo piśmiennictwie wprowadzającym w problematykę rozprawy,
- zbudowanie autorskiego modelu metacech osobowości KMUFTA, stanowiącego nowatorską próbę ujmowania różnych form agresji (tendencji agresywnych) jako warunkowanych (współwystępujących?) poprzez strukturę metacech,
- przebadanie bardzo dużej i zróżnicowanej grupy osób wieloma narzędziami badań psychologicznych,
- logiczny, sumienny, szczegółowy, a nawet drobiazgowy sposób referowania wyników badań po poddaniu ich adekwatnym, złożonym procedurom obliczeń statystycznych; należy docenić zamieszczenie odpowiednich schematów i rycin ilustrujących otrzymane wyniki ,
- zweryfikowanie i potwierdzenie głównych założeń przyjętego modelu KMUFTA:
a) przejawianie różnych form reakcji agresywnych wiąże się dolną – „niepożądaną społecznie” połową KMMO (Delta-, Alfa-, Gamma-) – hipotetyczne tzw. agresjogenne wahadło, b) górną połowę związaną dodatnio z kontrolą zachowań agresywnych i związaną ujemnie z występowaniem różnych form reakcji

agresywnych, c) potwierdzono związek kontroli zachowań agresywnych z czynnikiem Delta+.

Zanim przejdę do pokazania niedociągnięć rozprawy chciałabym się ustosunkować do wyniku stanowiącego jedno z własnych „odkryć” autora – mianowicie wyników grupy więźniów – znacząco różniących się innych – zakładana struktura KMMO nie uległa na tej grupie odtworzeniu, a wyniki w zakresie poszczególnych elementów Delty-, Alfy- Alfy+ i Gammy- znacząco odbiegały i różniły się od wszystkich pozostałych podgrup. Nie wchodząc w szczegóły (szkoda), z ich wzajemnej konfiguracji autor pracy wyciąga następujący wniosek, cytuję ze strony 312 pracy „Uzyskane wyniki sugerują więc, że badane formy tendencji agresywnych są u więźniów niejako niezharmonizowane (?) ze strukturą ich osobowości, pozostając we względnej autonomii względem nich. Stanowi to podstawę do stwierdzenia o reaktywno-regulacyjno-adaptacyjno-obronnym (względnie: reaktywno-regulacyjno-adaptacyjno-eksploracyjnym) uwarunkowaniu (a nie stricte osobowościowym – sic!) powstawania wśród członków omawianej podgrupy badawczej form tendencji agresywnych (jakkolwiek wymaga to dalszych badań i analiz)”. Szkoda, że autor nie omawia i nie interpretuje szerzej, w tej formie banalnego de facto wniosku, ani nie odnosi się przy tym do teorii zachowań agresywnych, czy funkcjonowania psychospołecznego sprawców poważnych aktów agresji i przemocy. Wspomniane powyżej trudności badań zbiorowych więźniów w zakładach karnych (przy zastosowaniu metod psychometrycznych) mogą prowadzić do nieporozumień i artefaktów.

Równocześnie należy odnotować, że w gruncie rzeczy psychometryczne ustawienie problemu pracy koncentrując zainteresowanie autora na procedurach i statystycznych zależnościach pozbawiło rozprawę znaczenia dla stosowanej psychologii agresywnych zachowań oraz możliwości zrozumienia mechanizmów psychologicznych przemocy. Doktorant zasadniczo pomija złożone interpretacje psychologiczne statystycznie potwierdzanych (bądź nie) zależności.

Wskazując znaczące niedociągnięcia i usterki pracy należy podkreślić niedostatecznie rozwinięte interpretacje psychologiczne uzyskanych prawidłowości (o czym już wspominałam powyżej); poczynając od braku uzasadnienia hipotetycznych oczekiwań, poprzez nader skromne, ogólnikowe wyjaśnienia otrzymanych zależności (vide przytoczony cytat ze str. 312), do zmarginalizowania bardzo istotnych dla pracy o agresji kwestii:

- czy wyniki badań dotyczą zjawiska agresji ujawnianej w zachowaniu, tendencji agresywnych, czy agresywności jako trwałej dyspozycji?

- czy dotyczy to również tendencji samoagresywnych i jak przedstawia się zróżnicowanie kierunku agresji w modelu KMUFTA?
- czy relacje, zależności, korelacje odzwierciedlają współwystępowanie elementów biegunów metacech i form agresji? Czy też zastosowane procedury upoważniają, do choćby hipotetycznych sugestii co do relacji przyczynowo-skutkowych?

Chcąc mówić o „użyteczności” modelu KMUFTA, czym doktorant uzasadniał jego stworzenie, powyżej zasygnalizowane kwestie winny zostać rozstrzygnięte, choćby na wstępnym, roboczym, czy hipotetycznym poziomie. Pominięcie tej kwestii odbija się na konkluzyjności osiągnięć pracy. Wydaje się ponadto, że w dyskusji wyników nie wykorzystano w dostatecznym stopniu szerokich rozważań teoretycznych pierwszej części pracy.

Nadto należy odnotować, że drobiazgowość i szczegółowość opisu przeprowadzanych analiz i procedur statystycznych, przy niedostatku wyraźnie wyodrębnionych podsumowań kolejnych etapów postępowania badawczego oraz braku ich psychologicznej wymowy i konkluzyjności utrudnia znacząco (łącznie ze stosowanymi skrótami nazw omawianych czynników) percepcję obszernego tekstu rozprawy, a tym samym możliwości docenienia w pełni znaczenia jej wyników - wartości i stosowalności Kołowych modeli metacech w odniesieniu do zachowań agresywnych i samoagresywnych w praktyce klinicznej, czy sądowniczej.

Przedstawione wyżej niedociągnięcia, uwagi i polemizujące zarzuty nie podważają jednakże zasadniczej wartości rozprawy i wysiłku włożonego przez doktoranta w jej przygotowanie. **Wnioskuje tym samym o dopuszczenie doktoranta – mgr Zbigniewa Małysza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Dr hab. Dorota Kubacka-Jasiecka, prof. KAAF

Kraków, 2.01.2021